КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЧЕРЕВИЧНИЙ Геннадій Семенович

УДК 947.088: 378 (477)

РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РОКІВ

~~07.00.01 - Історія України~~
13.00.01

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00751376 (Т)

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі нов[illegible] історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України, декан історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка СЛЮСАРЕНКО Анатолій Гнатович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Київського державного технічного університету будівництва і архітектури ПАНІБУДЬЛАСКА Володимир Федорович

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» ПАЛАМАРЧУК Ніна Іванівна

Провідна установа: Інститут історії України Національної академії наук України, м. Київ

Захист відбудеться 22 грудня 1997 р. о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.32 в Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252033, Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка (Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий 21 листопада 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук,
доцент О.І.Божко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Її обсяг становить 180 сторінок. Вона складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (18 сторінок, 276 назв), додатків.

Вступ. Актуальність теми. У 1991 р. Україна здобула незалежність, перед нею постало завдання перетворити формальний суверенітет на фактичний. Серед потенціалу, реалізувавши який, вона могла б втілити в життя поставлену мету, був насамперед науково-технічний та освітній . Наука, високі технології та освіта (особливо вища) - це ті сфери людської діяльності, які в першу чергу забезпечують входження країни у цивілізований світ. Рівень нації та її місце у світовій спільноті в сучасних умовах визначаються рівнем політичної, адміністративної, мистецької, науково-технічної еліти. А вища освіта і є основою виховання не тільки науково-технічної, а й інших представників національної еліти. Тому цілком природним є інтерес до стану системи вищої освіти України напередодні здобуття нею незалежності, до стану науки у вищих навчальних закладах, яка є основою сучасного навчального процесу й підготовки кваліфікованих викладацьких кадрів. Без цього неможливо визначити дійсний стан науково-технічного потенціалу, який отримала Україна від Радянського Союзу і на який мала розраховувати в майбутньому. Ось чому привертає увагу саме час від 1985 до 1990 рр., коли відбувалися спроби реформування вищої освіти в Радянському Союзі і в Україні зокрема, які проводилися в межах ще існуючої адміністративно-командної системи, що вже опинилася у стані прогресуючої кризи.

Період 1985-1990 рр. має особливий інтерес для історичного дослідження, бо він знаходиться у межах соціально-економічної системи, що тоді існувала. Цей період вивчений істориками недостатньо. Він концентрує в собі досвід спроб реформування системи освіти і багато протиріч її розвитку. Саме в цей час визріли умови, що сприяли формуванню потенціалу подальших перетворень у суспільстві, а, відповідно, й в освіті. Система вищої освіти в новій Україні повинна бути здатною до саморозвитку, синтезувати вітчизняний і зарубіжний досвід, випереджати соціальні та економічні зміни суспільства. Вивчення особливостей розвитку вищої освіти у цей період може допомогти уникнути в майбутньому помилок, краще побачити шляхи подальшого розвитку. Це обгрунтовує зроблений вибір теми дослідження у пропонованих хронологічних межах.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 1985-1990 рр., на який припадає початок докорінних змін у житті суспільства, які пов'язувалися з рішеннями квітневого (1985 р.) пленуму ЦК КПРС, що в подальшому привели до руйнування тоталітарної держави, зникнення з політичної арени КПРС, створення нових незалежних держав. У межах означеного періоду особливо гостро виявилася необхідність у пошуку нових організаційних форм вищої освіти, оновлення всієї її системи.

Об'єктом дослідження у дисертації є сама вища освіта України, її діяльність у конкретних історичних та соціально-економічних умовах другої половини 80-х років. Безпосереднім **предметом дослідження** є складові системи вищої освіти - вузи.

Стан наукової розробки теми. Питанням розвитку вищої школи Радянського Союзу, і України зокрема, присвячено багато робіт. Вони спрямовані на вивчення конкретних проблем вищої освіти, розкривають різні аспекти діяльності вузів.

Значний інтерес для теми дослідження мають праці тодішніх міністрів вищої освіти В.П.Єлютіна, Г.Г.Єфименка, Г.А.Ягодіна [1], в яких міститься аналіз діяльності вузів, узагальнюється досвід розвитку вищої освіти, але все це стосувалось 70-х років, тому постановка та вирішення низки проблем потребує нового підходу.

Певний масив літератури присвячено питанням вузівської науки, головним чином попереднього періоду. Це праці І.С.Бика, Н.І.Паламарчук[2], в яких на великому фактичному матеріалі проаналізовані тенденції, організаційні форми, потенціал вузівської науки. Методологічне значення має праця Г.А.Лахтіна[3], в якій дається-

---

[1] Ефименко Г.Г., Красников В.М., Новоминский А.Н. Высшая школа Украинской ССР: успехи,проблемы развития. - К., 1978. - 328 с.; Елютин В.П Динамика развития высшего образования //Вестник высшей школы. - 1976. - №9. - С.3-15; Елютин В.П. Наука и высшее образование //Вестник высшей школы. - 1979. - № 1. - С.3-9; Ягодин Г.А. Высшее образование: состояние и перспективы перестройки // Коммунист. - № 11. - С. 64-75.

[2] Бык И.С. Проблемы организации и эффективности научной деятельности в вузах. - К., 1982. - 255 с.; Паламарчук Н.И. Деятельность КПСС по укреплению творческого сотрудничества с производством (1971-1975 гг. На материалах партийных организаций Украинской ССР). Автореф. дисс...канд. истор. наук. - К., 1986.

[3] Лахтин Г.А. Организация советской науки: история и современность. - М., 1990. - 224с.

ся загальна характеристика вузівської науки, тенденцій її розвитку, пануючих організаційних форм. У праці В.Ф.Сбитнова, С.Н.Бикова, В.І.Чупрова[4] подається соціальний аналіз наукового потенціалу України. В ній містяться цікаві пропозиції щодо залучення талановитої молоді до наукової діяльності, розробки конкретних проблем, що мали практичне значення для економіки країни.

Проблемам управління системою вищої освіти у новому соціально-економічному середовищі присвячена праця В.В.Чепак[5]. В ній розглядаються питання організаційно-структурних форм вищої освіти у взаємозв'язку з існуючими моделями управління вищою школою. Питанням підвищення ефективності системи вищої освіти, збільшення її внеску у технічний прогрес присвячені статті І.Є.Тарапова, К.А.Червинського, В.Є.Шукшунова[6], що вийшли у досліджуваний період. Організації навчального процесу, його взаємозв'язку з науковою працею, аналізу організаційних форм залучення студентів до наукової діяльності, впровадженню нових технологій навчання присвячені праці А.А.Вербицького, М.Д.Касьяненка, Н.А.Недужого, В.Є.Прокопчук та інших дослідників[7]. Деякі з них відкрили нові аспекти обговорення проблем вищої школи.

Ці та інші праці присвячені головним чином попередньому періоду розвитку вищої освіти.Вони сприяли створенню фундаменту

---

[4] Сбытнов В.Ф..Быков С.Н..Чупров В.И. Социальное развитие советской научной интеллигенции . - К., 1988. - 112 с.

[5] Чепак В.В. Управління освітою як соціологічна проблема. Автореф. дис...канд.істор.наук. - К., 1994.

[6] Тарапов И.Е. Иметь возможность выбора // Вестник высшей школы. - 1988. - № 6. - С. 3-8; Червинский К.А. Высшая школа и научно-технический прогресс //Коммунист Украины. - 1987. - № 2. - С.47-54; Шукшунов В.Е. К новому качеству вузовской науки //Вестник высшей школы. - 1989. - № 8. - С. 3-15.

[7] Вербицкий А.А. Концепция знаково-контекстного обучения в вузе //Вопросы психологии. - 1987. -№ 5. - С. 31-39; Касьяненко М.Д., Недужий Н.А. Учебные игры в вузе //Проблемы совершенствования профессиональной подготовки специалистов. - К., 1990. - С.88-92; Недужий Н.А.Игровые занятия по фундаментальным дисциплинам //Методические рекомендации по разработке и внедрению в учебный процесс методов активного обучения. - К.: КИСИ, 1988. - С. 64-66; Прокопчук В.Є. Методична освіта студентів педагогічних інститутів України у 1945-1991 рр. Автореф...канд. пед. наук. - Луцьк., 1993.

для комплексного вивчення системи вищої освіти на наступному етапі її розвитку - у другій половині 80-х років, диференціювали та структурували проблематику дослідження. Разом з тим в багатьох роботах, які вийшли на той час, діяльність вузів досліджувалась з точки зору виявлення та аналізу позитивного досвіду. Не було досліджень, в яких би критично обмірковувались досягнуті результати у сфері навчальної роботи, формування кадрового потенціалу, розвитку вузівської науки, удосконалення матеріально-технічної бази, ефективності освіти загалом.

Враховуючи відсутність спеціальних монографічних праць та дисертаційних робіт з питань аналізу стану вищої освіти України у другій половині 1980-х років, ця тема потребує глибокого вивчення і більш повного розкриття об'єктивної логіки її руху з урахуванням нових здобутків і завдань історичної науки.

Мета та завдання дослідження визначені з урахуванням стану наукової розробки проблеми. Враховуючи, що на сучасному етапі практично немає спроб глибокого монографічного осмислення означеної теми, дисертант ставить за мету виявити стан розвитку, склад і структуру, організаційні форми та проблеми вищої освіти України у другій половині 80-х років, виробити критерії для оцінки її стану та резервів підвищення ефективності. Досягнення цієї мети вимагає постановки та дослідження таких завдань:

осмислення здобутків та негативів вищої освіти Радянської України другої половини 1980-х рр., які стали фундаментом розбудови вищої освіти незалежної демократичної України 90-х років XX століття;

вивчення чисельного та кваліфікаційного складу науково-педагогічних кадрів вищої освіти, динаміки їх розвитку, стану підготовки та підвищення кваліфікації;

дослідження стану матеріально-технічної бази вищої освіти, тенденцій і проблем її розвитку, фінансового забезпечення діяльності вузів;

аналізу та узагальнення досвіду розвитку навчального процесу, стану підготовки спеціалістів, спроб удосконалення навчально-методичної роботи;

виявлення тенденцій розвитку організаційних форм використання наукового потенціалу вищої освіти, оцінки їх ефективності та спроможності функціонувати в умовах соціально-економічного середовища, яке змінюється.

Методологічною основою є такі універсальні принципи, як об'єктивність та історизм, які вимагають відтворення явищ у процесі розвитку з усіма притаманними їм загальними, особливими та

індивідуальними якостями, у діалектиці причинно-наслідкових зв'язків. Залучаються також методи порівняльного та структурно-функціонального аналізу.

Джерельну базу дослідження склали кілька груп матеріалів. Важливим джерелом дослідження стали документи поточних архівів Мінвузу України і Кабінету Міністрів України, у тому числі річні звіти вузів про науково-дослідну діяльність, матеріали колегій, зведені статистичні звіти про кількість і склад науково-педагогічних кадрів, накази та постанови з основної діяльності вузів, що дало змогу прослідкувати динаміку кадрових процесів. Вивчені також статистичні звіти про підвищення кваліфікації співробітників вузів, зведені звіти з питань фінансово-господарської діяльності, а також плани фінансування та матеріально-технічного постачання по групах вузів. Архівні матеріали дозволили конкретизувати коло і зміст проблем вищої школи в зазначений період, збагатили фактологічну основу дослідження. Важливе значення для повноти документальної основи дисертації мають статистичні збірники та довідники, що містять відомості про динаміку розвитку вищої освіти України, а також урядові документи, в яких можна прослідкувати стратегію і тактику розвитку вищої освіти, основні етапи розвитку її кадрової і матеріально-технічної складової. Досить потужну групу джерел складають періодичні видання. Великий фактичний матеріал міститься у журналі «Вісник вищої школи», в якому подано відомості про діяльність вузів в умовах проголошеного офіційно на той час курсу реформ під назвою «перебудова». В цьому виданні робилися спроби дати критичний аналіз процесів, що відбувались у вищій школі, були намагання виявити причини, що стримували розвиток вищої освіти. Цінний інформаційний матеріал є в науково-методичних збірниках з проблем вищої школи, що видавались Мінвузом України.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що в ній розглядається комплекс питань, які в такому аспекті і хронологічних межах ще не висвітлювалися:

започатковано спробу комплексного вивчення і узагальнення стану та розвитку вищої освіти України років перебудови, які передували періоду здобуття Україною незалежності;

на основі проведення низки самостійних підрахунків внесені суттєві корективи в уявлення про стан кадрового та наукового потенціалу вищої школи України, матеріально-технічного та фінансового забезпечення вузів, визначено перспективи використання резервів і можливостей вищої освіти;

проаналізовані ключові проблеми формування, становлення, розвитку та використання організаційних форм підготовки кадрів вищої освіти, удосконалення навчально-методичного процесу.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що основні положення та висновки дисертації, наведений фактичний матеріал можуть бути використані для написання узагальнюючих праць з історії вищої освіти, історії науки, при підготовці спеціальних навчальних курсів з історії України, для подальшої наукової розробки проблеми. Дослідження даної теми допоможе поповнити знання про діяльність вищої освіти України у період, ще недостатньо вивчений історичною наукою. Сформульовані у дисертаційному дослідженні та реалізовані у практичній роботі рекомендації сприятимуть усуненню деяких причин і перешкод, що знижують потенціал вищої освіти, та в подальшому підвищать її ефективність.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації викладені автором у 6 наукових працях, доповідались на Міжнародному симпозіумі «Наука і технологія в умовах реформування економіки» (ХУІ Київський симпозіум з наукознавства та науково-технічного прогнозування, Київ, 1997 р.) з подальшою публікацією матеріалів доповіді, а також на конференції молодих вчених наукознавців та істориків науки (Київ, 1996 р.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У розділі І «Підготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів» простежується динаміка кадрових змін вищої школи у другій половині 80-х років. Швидке впровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки, ефективне їх використання залежить перш за все від наявності висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Їх досвід, професійна кваліфікація та педагогічна майстерність визначають як темпи науково-технічного прогресу, рівень педагогічної роботи, так і якість підготовки майбутніх спеціалістів. Саме з науково-педагогічними кадрами значною мірою пов'язувалися сподівання на здійснення перетворень в економічній та соціальній структурі суспільства у розглянутий період, зростання темпів економічного розвитку, інтенсифікації народного господарства. Тому від наукового потенціалу, зокрема його кадрової складової (кількісного складу та кваліфікаційної структури науково-педагогічних кадрів), залежав успіх намічених реформ.

Україна у другій половині 80-х років мала досить потужний виробничий, науково-технічний і кадровий потенціал. Чисельність саме науково-педагогічних кадрів у вузах Мінвузу України за досліджуваний період зросла на 0,1% й складала на початок 1990 р. 54,967 тисяч чоловік. Серед них понад 2 508 докторів наук і 19 565 кандидатів наук[8]. Склад наукових кадрів вузів не тільки зріс, але й відповідно змінився якісно. Намітилась тенденція щорічного збільшення питомої ваги викладацького складу з вченими ступенями й званнями.

Проблема забезпечення вузів кадрами вищої кваліфікації вимагала враховування співвідношення різних вікових груп науково-педагогічних працівників вищої школи. Вона постала перед Мінвузом УРСР досить гостро у другій половині 80-х років. У вищій школі України зросла кількість викладачів пенсійного та передпенсійного віку і становила третину професорсько-викладацького складу. Це свідчило про помітне "старіння" вузівських колективів.

Вивчення вікової структури науково-педагогічних кадрів вузів виявило, що серед докторів наук, професорів за своєю кількістю переважала група "від 50 й більше" - 1021 чоловік, другою за своїм кількісним складом була група "від 60 й більше" - 707 чоловік. На ці дві групи припадало більше 70% всіх докторів наук, професорів[9]. За розглянутий період намітилася тенденція збільшення складу цих груп: якщо у 1985 році на групу "від 50 і більше" припадало 875 чоловік, то в 1990 році - вже 1021, а у групі "від 60 і більше" відповідно - 592 та 707 осіб. Доктори наук у віці до 40 років - велика рідкість. За досліджуваний період їх кількість зросла лише на 22 чоловіки. Серед кандидатів наук переважала за своєю чисельністю група "від 40-49 років". У цілому ж на групи старшого віку ("від 50 й більше" та "від 60 й більше") припадало понад 50% всіх кандидатів наук[10]. Таким чином, вікова структура кандидатів наук характеризувалася перевагою осіб старшого віку.

Університети і політехнічні інститути були своєрідними центрами зосередження докторів наук (40% - в університетах та 24% - в політехнічних інститутах). У наступній за "потужністю" групі інженерно-будівельних вузів вчених вищої кваліфікації було майже

---

[8] Архів Міністерства освіти України.- Ф. 4621.- Оп. 13.- Спр. 7696.- Арк. 7.

[9] Там само. - Спр. 8044.- Арк. 28-30.

[10] Архів Міністерства освіти України.- Ф. 4621.- Оп. 13.- Спр. 8042.- Арк. 54.

в два рази менше, ніж у політехнічних інститутах - 12%. Разом в цих трьох групах вузів була сконцентрована найбільша кількість докторів наук Мінвузу України - понад 3/4 наукових кадрів вищої кваліфікації [11].

Особливої ваги набуло планування підбору та підготовки кадрів через аспірантуру. Їх готували 49 вузів з 279 спеціальностей [12]. У 1985 році контингент аспірантів складав більше шести тисяч чоловік, в тому числі з технічних наук - 2788 чоловік; з фізико-математичних - 998 чоловік; економічних - 718 чоловік. За розглянутий період зросла питома вага аспірантів, які навчалися в аспірантурі з відривом від виробництва: у 1985 році їх нараховувалося 2658 чоловік (43%), а у 1990 році вже - 3204 чоловіки (59%) [13]. Головна увага приділялася зростанню показників прийому з важливіших галузей науки - фізико-математичних, біологічних, медичних, сільськогосподарських, юридичних. Досить значним було збільшення підготовки наукових працівників з економічних наук. Розпочато підготовку аспірантів з нових спеціальностей, зокрема з технічної кібернетики, біохімії, біогенетики.

У дисертації доведено, що протягом розглянутого періоду пріоритетними для України науками були фізико-математичні, біологічні, сільськогосподарські, економічні, юридичні, медичні. Саме з цих наук частка України в межах колишнього СРСР зросла за досліджуваний період. Разом з тим у цей період спостерігалося зниження частки України у захистах докторських дисертацій в царині хімічних і технічних наук. Про диспропорції в системі підготовки наукових кадрів свідчив такий факт: в Україні захищалось докторських дисертацій в царині філософії більше, ніж в царині хімії, геології, ветеринарії та фармацевтики, разом узятих.

Для України була характерна та сама тенденція змін у структурі наукового потенціалу, що й для більшості розвинутих країн Заходу - поступове підвищення частки "наук про життя" у кадровому потенціалі науки. У царині технічних наук в Україні в 1985 - 1989 рр. не було захистів з таких спеціальностей, як "радіотехніка та зв'язок", "технологія текстильної та легкої промисловості", "механізація та електрифікація сільського

---

[11] Там само. - Спр. 7436.- Арк. 198.

[12] Архів Кабінету Міністрів України.- Ф. Р-2.- Оп. 15.- Спр. 435.- Арк. 25.

[13] Архів Міністерства освіти України.- Ф.4621- Оп.13.- Спр. 7692.- Арк. 16.

господарства», а за спеціальностями "технологія транспорту" та "технологія будівництва" було представлено у спеціалізовані ради України всього три роботи.

Значно зросла частка "інтеграційних" докторських дисертацій за період 1980-1989 рр.. Основними "точками росту" інтеграційних процесів у сфері дисертаційних досліджень в Україні були такі пари наук, як "фізико-математично-технічні" та "біологічно-медичні". На них припадало понад половину всіх "інтеграційних" дисертаційних досліджень, представлених до захисту в спеціалізовані ради України в 1985 - 1989 рр.

Протягом розглянутого періоду науково-кадровий потенціал зріс якісно й кількісно. Це виявилося в збільшенні кількості науково-педагогічних кадрів і питомої ваги викладачів зі вченими ступенями і званнями. Зросла кількість підготовлених докторських і кандидатських дисертацій. При цьому розподіл потенціалу за рівнями кваліфікації, регіонами, групами вузів характеризувався нерівномірністю. Багато вузів, як і раніше, залишалися погано забезпеченими кадрами вищої кваліфікації (докторами наук). По ряду наукових напрямків, особливо тих, що забезпечували розвиток новітніх технологій і визначали науково-технічних прогрес, гостро відчувалася відсутність необхідної кількості докторів наук. Разом з тим зросла тенденція "старіння" кадрового потенціалу, що виявилося в збільшенні питомої ваги викладачів пенсійного та передпенсійного віку.

У розділі П «Стан та розвиток матеріально-технічної бази» розглянуті питання ефективного використання дослідно-експериментальної бази, створення мережі конструкторських бюро, будівництва навчальних корпусів, організації загальновузівського і міжвузівського використання обладанання та приладів, створення з цією метою лабораторій, служб, бюро прокату, розширення житлового фонду вузів і т.і.

У досліджуваний період перед вузами постало завдання - збільшити у 3-4 рази обсяг дослідно-конструкторських розробок. Вирішення цього завдання обумовило високі темпи розвитку мережі КБ у вузах. Ряд створених у вузах КБ перетворились у великі конструкторсько-технологічні організації і за багатьма розробками були у ролі головних.

Реальним показником, що визначав дійсний перехід науки на шлях інтенсивного розвитку, була якість наукового обладнання. Висока якість приладів - передумова й умова потрібної якості наукових досліджень, а, отже, ефективного використання творчого потенціалу науки. Стан справ, що склався у вищій освіті з

фінансовим забезпеченням та забезпеченням необхідним обладнанням і приладами, був далеким від бажаного. Понад 75% обладнання припадало на випуск 60-х років. Враховуючи таку ситуацію, вузи в досліджуваний період проводили значну роботу по оновленню та ефективному використанню відповідного обладнання за рахунок госпдоговірних тем.

Вузи отримали можливість ефективно використовувати унікальне обладнання у масштабах регіону, області, всієї України. З цією метою при вузах створювалася широка галузь лабораторій, бюро, пунктів прокату по використанню обладнання та приладів. Суттєве значення мало функціонування системи міжвузівських центрів по обслуговуванню наукових досліджень. Досить непогано вони зарекомендували себе при Київському політехнічному інституті, Одеському університеті. Була потреба створення широкої мережі таких центрів при обласних вузах. Але цей процес стримувався через труднощі з виділенням коштів на такі цілі.

Внаслідок недостатніх асигнувань у 70 - на початку 80-х років матеріально-технічна база вузів, особливо вузівської науки, серйозно відстала. Це безпосередньо відбилось на розвитку науки у вузах, її віддачі, ефективності та й на навчальному процесі і якості підготовлених спеціалістів. У процесі ускладнення методів наукових досліджень зростав розрив між можливостями науки та вимог, що до неї ставилися. Обсяг капітальних вкладень у розвиток матеріально-технічної бази не перевищував 2-3% від загального обсягу НДОКР[14]. Більша частина вузів не була забезпечена достатньою мірою ні фінансовими ресурсами, необхідними для розвитку дослідно-експериментальної бази, ні адміністративно-господарчими та навчально-лабораторними площами. Централізовані кошти на вказані цілі практично не виділялися. Адміністративно-господарчими площами та приміщеннями для наукових досліджень вузи забезпечувались лише на 30%. Забезпеченість навчально-лабораторними спорудами становила всього 67%, а по групі університетів цей показник ще нижчий - 57% [15].

Недостатньо вирішувалось і завдання із забезпеченням вузів науковим обладнанням та приладами. Значна частина верстатного парку дослідно-експериментальних підприємств вузів морально і фізично застаріла. Зокрема, середній вік цього парку - понад 25 років, а причина тяжкого становища полягала у тому, що поповню-

[14] Шукшунов В.Е. К новому качеству вузовской науки // Вестник высшей школы. - 1989. - № 8 - С. 43.

[15] Вестник высшей школы. - 1990 - № 3 - С. 18.

вався цей парк за рахунок списаного обладнання підприємств, а не за рахунок придбання нового, виділеного у централізованому порядку.

Проведений дисертантом аналіз дає змогу стверджувати, що у другій половині 80-х років матеріально-технічне і фінансове забезпечення українських вузів погіршувалося, воно відставало від сучасних вимог до вищої освіти. Розрив між досягнутим рівнем наукових досліджень та умовами реалізації наукових ідей постійно збільшувався через слабкість дослідно-виробничої та конструкторсько-технологічної бази вузів. Відчутним був спад введення в дію будов вищих навчальних закладів наприкінці розглянутого періоду. Намітилась тенденція зменшення реальних коштів, призначених на галузь. Потребувала змін як структура витрат, так і структура формування коштів, спрямованих на розвиток вищої освіти. Значна частина коштів витрачалась на заробітну платню, утримання та комунальне обслуговування. Все це погіршувало стан матеріально-технічної бази вузів.

Проголошення самоуправління у вищій освіти по суті вело до ідеї автономізації вузів, до їх права власноруч розпоряджатися при мінімальному контролі з боку держави власною матеріально-технічною базою та заробленими вузівською наукою коштами. До певної міри це починало втілюватися у життя наприкінці 80-х років у вузах Мінвузу України, але лише до певної міри - автономний стан вузи лише починали отримувати, і цей процес пішов швидше за часів незалежності України.

У розділі III «Удосконалення навчально-методичного процесу» йдеться про те, як соціальні та економічні зрушення у країні у другій половині 80-х років вимагали глибинних перетворень у роботі вищих навчальних закладів, спрямованих на підвищення якості професійної підготовки майбутніх спеціалістів, формування соціальної та трудової активності. На тогочасному етапі розвитку, коли посилилась роль та значення людського фактору, важливо було забезпечити розвиток у майбутніх спеціалістів духу творчості, ініціативи, самокритичності, вміння приймати самостійні рішення за всіма питаннями, пов'язаними з їх майбутньою діяльністю у професійних колективах.

У багатьох вузах України в означений період велись інтенсивні пошуки, відбувалося практичне впровадження в навчальний процес нових ефективних засобів і методів, що сприяли формуванню спеціалістів нової генерації і таких методичних прийомів, які інтенсифікували б процес підготовки фахівців. Це методи та форми так званого активного навчання. Досить вдало

вирішувалась проблема застосування імітаційних (ділових) ігор при навчанні студентів у технічних та економічних вузах. У діловій грі органічно поєднались предметний та соціальний аспекти професійної діяльності, що давало можливість реалізації навчання, виховання та розвитку студентів у професійному контексті.

У другій половині 80-х років приділялась значна увага навчальній діловій грі як методу активного навчання, відзначалася перспективність більш широкого її застосування у навчальному процесі, про що свідчила, зокрема, проведена у Києві восени 1988 року загальносоюзна науково-методична конференція "Методи активного навчання - важливий фактор підвищення якості підготовки спеціалістів з вищою освітою". Як засвідчили експеримент і спостереження, ігрові заняття із загальноосвітнього циклу предметів повинні займати одну третину планованого часу на семінарські, практичні та лабораторні заняття.

Досвід викладачів вузів України показав, що формальні заходи стосовно організації самостійної навчальної роботи студентів не можуть забезпечити успішної праці над курсом - тут потрібні суттєві якісні зміни, що торкалися б самого концептуального розуміння тієї організації контролю самостійної роботи студентів, яка вважалася традиційною. У вузах країни велася робота по уніфікації нормативів розподілу часу на позааудиторну працю студентів, що давало б можливість викладачам розраховувати обсяг навчального матеріалу, який виносився на самостійну роботу, оптимізувати навчальне навантаження як у межах навчального тижня, так і окремого навчального дня. Значний інтерес для подальшого поширення мав досвід організації самостійної роботи студентів на основі введення тестів з використанням ЕОМ у Донецькому університеті. Навчання самоконтролю із застосуванням тестів сприяло розвитку творчої ініціативи, поглибленню уваги, покращенню пам`яті студентів, у них підвищився інтерес до вивченого предмету, виховувалось відповідальне ставлення до виконання самостійних завдань, прискорювалося формування самооцінки та самокритичності у навчальній діяльності.

В умовах зміни суспільно-економічного середовища перед вищою школою активізувалось завдання підготовки таких спеціалістів народного господарства, які мали б вагому ціну на ринку праці. Це потребувало підвищення уваги до самостійної роботи студента в процесі його навчання і розробки нових технологій організації навчального процесу, контролю знань, які скерували б виховання особистості фахівця в аспекті набуття ним необхідних психологічних та професійних якостей. Наприкінці 80-х

років почала розроблятися та впроваджуватися у вузах України модульна система викладання дисциплін та бальна оцінка поточної успішності студента (рейтинг). Модульно-рейтингова система орієнтована на індивідуалізацію навчання, відкриває можливість досягненням більш високого рівня підготовки спеціалістів.

Модульна система навчання та рейтинговий контроль знань студентів почали знаходити своє застосування як з технічних, так і з суспільних та гуманітарних дисциплін. Найбільш ефективною ця система побудови навчального процесу виявилась при викладанні спеціальних профілюючих дисциплін, а також дисциплін, що забезпечують фундаментальну базову підготовку майбутніх фахівців. Позитивним був досвід застосування модульно-рейтингової системи навчання з вищої математики (Луцький індустріальний інститут), теоретичної механіки (Краматорський індустріальний інститут). З`ясувалось, що нова система навчання допомагає студентам цих вузів пережити адаптаційний період переходу від шкільної системи навчання до вузівської, навчає їх вчитися у вузі, зближує шкільну та вузівську системи навчання.

Відбулися зміни і у методичній освіті при підготовці педагогічних кадрів. Почався період пошуку нових форм та методів професійно-педагогічної освіти студентів. Пропагувався досвід Полтавського педінституту, де була створена кафедра педагогічної майстерності, яка внесла істотні зміни у структуру підготовки вчителів та позитивно вплинула на методичну освіту. З 1988 року почали здійснювати аналогічну професійно-технічну освіту Дрогобицький, Криворізький та Луцький педагогічні інститути.

У досліджуваний період поступово розгортався процес інтенсифікації професійно-педагогічної освіти студентів, приділялося набагато більше уваги, в тому числі за навчальним планом, самостійній роботі студентів, індивідуалізації навчально-виховного процесу у вузі, формуванню методичних вмінь та навичок. Відбувалися деякі зміни щодо розвитку студентського самоуправління. Робилися спроби змін і у викладанні суспільних дисциплін. У більшості вузів були введені спеціальні курси (усього понад 200) з найактуальніших проблем суспільного розвитку, читались проблемні лекції, проводились дискусії з найбільш гострих питань. Було відновлено систему екстернату у вищій школі.

Разом з тим самостійна робота студентів забезпечувалася методично тільки на 50% та робочими місцями - на 70%. Гостро стояло питання комп`ютерного навчання майбутніх спеціалістів. Поряд із дефіцитом у машинних ресурсах були суттєві недоліки в їх використанні у навчальному процесі. У багатьох вузах лекційні

заняття суттєво перевищували практичні. Навчальний процес проводився ще у переважній більшості традиційними формами та методами.

У розділі IУ «Розвиток вузівської науки» дисертант на великому фактичному матеріалі доводить, що у другій половині 80-х років у вузів з'явилась певна самостійність у вирішенні пріоритетних напрямків наукового розвитку, у реалізації своєї продукції, використанні отриманих коштів на удосконалення експериментально-дослідницької бази.

Система вищої освіти мала менш сприятливі умови для розвитку фундаментальних досліджень, ніж Академія наук - вкрай малий обсяг фінансування, відсутність необхідної матеріально-технічної бази. Але і за цих несприятливих умов вузи мали досить значні досягнення. Цілеспрямовані фундаментальні дослідження, що проводилися у вузах України, створювали базу для якісної стадії творчого пошуку вчених - реалізації теоретичних розробок у вигляді принципово нових високоефектиних технологічних рішень, які мали суттєвий вплив на розвиток конкретних галузей.

Фундаментальні дослідження у вузах Мінвузу України розвивались, як правило, на базі створених наукових шкіл, які виступали не тільки як центри проведення фундаментальних досліджень, а й вели успішно підготовку студентської молоді, аспірантів. У тих вузах, де на сучасному рівні проводились фундаментальні дослідження, а студенти знайомилися з новітніми досягненнями закордонної та вітчизняної науки, там і зростала підготовлена наукова зміна. Загальновизнаними були наукові школи І.І.Залюбовського з ядерної фізики, І.І.Ляшка з прикладної математики, Л.С.Палатника з фізики тонких плівок та ряд інших.

У зв'язку з переходом вузів України на програмно-цільовий метод сталося значне укрупнення розроблюваної тематики і підвищилась її актуальність. У середньому на 18,4% зросла питома вага важливої тематики. Особливо активно працювали такі вузи, як Київський, Харківський політехнічні, Дніпропетровський хіміко-технологічний, Дніпропетровський металургійний інститути, Київський університет. Так, Київський інженерно-будівельний та Київський політехнічний інститути були головними з цільових комплексних програм «Матеріаломісткість» та «Енергокомплекс», Дніпропетровський металургійний - з програми «Мастіння». Суттєвий внесок зробили вузи у вирішення завдань розвитку паливно-енергетичного комплексу країни, обчислювальної техніки, створення автоматизованого проектування, робототехнічних систем, технічного переоснащення металургійної та машинобудівної

промисловості, будівництва. Усього вузи проводили наукові дослідження з 207 наукових напрямків [16].

Вузами України досить активно використовувалась госпдоговірна форма науково-дослідної діяльності. Вона дозволяла їм забезпечити належне фінансування розробок, надавала можливості за рахунок коштів госпдоговорів устатковувати підрозділи інститутів необхідним обладананням та приладами, сприяла підвищенню ефективності використання наукового потенціалу. В досліджуваний період значний розвиток отримали нові форми зв'язку вузів з підприємствами. Вивчення архівних документів Мінвузу України дозволило дисертанту виявити їх різноманітність і певні тенденції розвитку. Вибір тих чи інших організаційних форм залежав від конкретних особливостей вузу, традицій, що в ньому склалися, ефективності структури та розподілу праці у колективі. Вузи, що зуміли налагодити постійні контакти і довели свою наукову спроможність, стали для виробничників бажаними партнерами. Там, де існувало взаємовигідне співробітництво, галузеві міністерства та відомства, підприємства надавали вузам різнобічну підтримку в розвитку та зміцненню їх матеріально-технічної бази.

Принципово новим у науковій діяльності вузів було скорочення вертикальних структур управління вузами та вузівською наукою та розширення горизонтальних зв'язків, які дозволяли здійснювати принципи господарської самостійності та економічної відповідальності вузів за результати своєї праці, оволодіти статусом товаровиробників конкурентоздатної продукції. Перехід до ринкових відносин у суспільстві в цілому і у сфері науки і освіти вимагав від вузівської науки розвитку тих організаційних форм її існування, які б відповідали новим економічним відносинам - були більш гнучкими та мобільними. Тому в цей період отримали розвиток різні кооперативні науково-технічні центри, асоціації та акціонерні товариства.

Незважаючи на реальні кроки на шляху інтенсифікації наукового пошуку, кризові процеси не обминули вузівську науку. В порівнянні з іншими секторами науки вузівська наука виявилась значно гірше технічно оснащеною. Якісний стан дослідницької техніки,її вікова структура, низькі темпи оновлення стали серйозною перепоною для реалізації наукового потенціалу вищої школи.

---

[16] Архів Міністерства освіти України. - Ф. 4621. - Оп. 13. - Спр. 7424. - Арк. 87.

В результаті проведеного дослідження автор прийшов до ряду висновків, основні з яких виносяться на захист:

- Протягом другої половини 1980-х років кадровий потенціал вищої школи зріс якісно і кількісно. Збільшилась питома вага викладачів із вченими ступенями і званнями, зросла їх участь в науково-дослідній роботі, зміцніла система підвищення кваліфікації. Разом з тим виявилась тенденція «старіння» та відсутність ефективних механізмів оновлення кадрового потенціалу.

- Матеріально-технічне забезпечення вузів відставало від тогочасних вимог до вищої освіти. Розрив між досягнутим рівнем наукових досліджень та умовами реалізації наукових ідей постійно збільшувався через слабкість дослідно-виробничої та конструкторсько-технологічної бази вузів. Капітальне будівництво розвивалось хоча і поступово, але досить повільно. Намітилась тенденція зменшення реальних коштів, призначених на галузь. Потребувала змін структура витрат і формування коштів, спрямованих на розвиток вищої освіти. Значна частина фінансів витрачалась на заробітну плату, утримання та комунальне обслуговування. Всі ці зміни погіршували стан матеріально-технічної бази вузів.

- Запропоновані інновації у сфері навчально-методичного забезпечення вищої освіти були ще досить млявими, не вели до кардинальних змін у змісті вузівського навчального процесу, але вони мали принципове значення для розгортання активної роботи у цьому напрямку. Навчальний процес вівся ще в переважній більшості традиційними формами та методами, але намітилася тенденція переходу до його інтенсифікації, спрямованої на активізацію самостійної пізнавальної діяльності студентів. Відбулися деякі позитивні зміни щодо розвитку студентського самоуправління.

- У 80-ті роки були зроблені реальні кроки щодо включення вузівської науки в загальнодержавну наукову систему, почали налагоджуватися інтеграційні зв'язки з іншими секторами науки. Одночасно виявились і слабкі її сторони. Однією з провідних форм вузівської науки були господарські угоди. Це прирікало вузи на пошук замовників, а тематичні плани науково-дослідних робіт залежали від угод з підприємствами. Кризові процеси в економіці завдали нищівного удару госпдоговірній формі організації досліджень. Все це наклало свій відбиток на реалізацію наукового потенціалу вищої школи.

Дисертаційне дослідження повною мірою не вичерпує поставленої проблеми. Воно може і повинно стати висхідною точкою осмислення реформування вищої школи суверенної України на засадах гуманізації та демократизації на порозі XXIстоліття.

Основний зміст дисертації викладено у таких працях:

1. Черевичний Г.С. Розвиток вищої освіти в Україні // Вісник Київського університету. Історія - 1996. - Вип.34. - С. 160-165.
2. Черевичний Г.С. Вузівська наука: еволюція місця у науковій системі // Розвиток науки та науково-технічного потенціалу в Україні та за кордоном: Збірник науково-аналітичних матеріалів. - Вип. 1 (9). - Київ, 1996. - С. 55-57.
3. Черевичний Г.С. Вища освіта та вузівська наука України у другій половині 1980-х років // Там же. - Вип. 1 (12). - Київ, 1997. - С. 49-51.
4. Черевичний Г.С. Застосування модульно-рейтингової системи у вищій школі України // Проблеми освіти. - 1997. - № 8. - С.52-59.
5. Черевичний Г.С. Новий засіб у технології навчання // Наука і наукознавство. - 1997. - № 3. - С. 154-156.
6. Черевичний Г.С. Кейс-метод у підготовці фахівців в умовах ринку //Матеріали ХУІ Київського симпозіуму з наукознавства та науково-технічного прогнозування. - Київ, 1997. - С. 87-88.

Черевичний Г.С. Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 1980-х років. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - Історія України. - Київський університет імені Тараса Шевченка. - Київ, 1997.

Робота містить дослідження стану системи вищої освіти України у складний і суперечливий період її історії. На великому фактичному матеріалі розглянуті підготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, розвиток матеріально-технічної бази, удосконалення навчально-методичного процесу, розвиток вузівської науки. Встановлено тенденції розвитку організаційних форм викладання і використання наукового потенціалу системи вищої освіти, здійснено оцінку їх ефективності і спроможності функціонувати в умовах нового соціально-економічного середовища.

Ключові слова: вища освіта, вузівська наука, науково-педагогічні кадри, кваліфікація, науковий потенціал, навчальний процес.

Черевичный Г.С. Развитие высшего образования в Украине во второй половине1980-х годов. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. Киевский университет имени Тараса Шевченко.- Киев, 1997.

Работа содержит исследование состояния системы высшего образования Украины в сложный и противоречивый период ее истории. На большом фактическом материале рассмотрены подготовка и повышение квалификации научно-педагогических кадров, развитие материально-технической базы, совершенствование учебно-методического процесса, развитие вузовской науки. Установлены тенденции развития организационных форм преподавания и использования научного потенциала системы высшего образования, осуществлена оценка их эффективности и способности функционировать в условиях изменяющейся социально-экономической среды.

Ключевые слова: высшее образование, вузовская наука, научно-педагогические кадры, квалификация, научный потенциал, учебный процесс.

Cherevichniy G.S. Developing of High education in Ukraine in secondary 1980th. - Manuscript.

Dissertation for Historical Science Candidate degree on specialty of the 07.00.01 - History of Ukraine. - Kyiv Taras Shevchenko University . - Kyiv, 1997.

Thesis include research of Ukrainian High education systems state during difficult historical period of Ukraine. Training, improving of qualification of sciences and teachers; Research & Developing of methodology of teaching were examined on a loth of facts. Tendencies of developing of organization forms and using science in this process were established in this thesis. There ave estimation of efficiency and possibilities of methods and forms of teaching in conditions of developing social-economic enviroment.

Key words: high education, higher educational science, science-pedagogical staff, qualification, scientific potential.

Підписано до друку 20.11.97р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк.1.0, Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 306.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

434911

Ав 38973